

Vasilij Melik

NEMCI IN VOLITVE V JUGOSLOVANSKI SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

Referat na simpoziju Nemci na Slovenskem v času narodnih gibanj in prve jugoslovanske države (1848—1941), Ljubljana 12.—13. aprila 1984.

V tem referatu bom na kratko govoril o udeležbi Nemcev na parlamentarnih volitvah v jugoslovanski Sloveniji v času od nastanka države do ukinitve ustave in proglasitve diktature 6. januarja 1929. Zakon o volitvah v ustavodajno skupščino, ki ga je sprejelo začasno narodno predstavništvo 2. septembra 1920,¹ je uvedel splošno moško volilno pravico od 21. leta starosti naprej, zahteval pa je pri tem šest mesecev stalnega bivanja v občini. Volilno pravico je dal državljanom kraljevine SHS. Za take je smatral vse, ki so bili 1. decembra 1918 državljani Srbije, Črne gore, Hrvatske in Slavonije itd., v Sloveniji posebej pa tiste, ki so imeli tedaj tu domovinsko pravico. Volilno pravico so dobili tudi »vsi oni Slovani po plemenu in jeziku, ki so se do začetka sestavljanja volilnih imenikov stalno naselili v kaki občini kraljevine SHS.«² S tem so bili mišljeni predvsem ruski emigranti. Oficirji in vojaki volilne pravice niso imeli. Volilni zakon ni štel za državljane »onih prebivalcev kraljevine SHS izven Srbije in Črne gore, ki imajo po mirovnih pogodbah z Nemčijo, Avstrijo in Madžarsko pravico opcije za svoje nacionalne države.«³ Nemcev torej niso vpisovali v volilne imenike. Kriteriji neupoštevanja so bili v posameznih krajih gotovo precej različni. V vsej Sloveniji je imelo volilno pravico 20 % prebivalcev, v Ljubljani 20,5 %. V Celju in Ptuju pa je bilo vpisanih v volilne imenike le 13 in pol odstotka prebivalcev, v Kočevju 13 %, v Mariboru 12 in pol odstotka.⁴

Dve leti pozneje so se zbrali zastopniki Nemcev iz vse države v Hatzfeldu (madž. Zsombolya, srb. Žombolja, rom. Jimbolea) v Banatu, v pretežno nemškem mestecu, ki je bilo naslednje leto odstopljeno Romuniji. Tu so 17. decembra 1922 sprejeli program, katerega osnovna točka se je glasila: »Nemci kraljevine SHS si prizadevajo, da bi jim bila s posebnim državnim temeljnim zakonom za vse čase zagotovljena pravica, da se za izpolnjevanje svojih posebnih kulturnih, nacionalnih in gospodarskih nalog lahko politično kot enotna narodnost (einheitliches Volkstum) svobodno organizirajo. Vsak državljan naj popolnoma svobodno sam določa svojo narodno pripadnost (völkische Zugehörigkeit).«⁵

Od pol milijona Nemcev v Jugoslaviji med obema vojnama jih je nad polovico živelo v Vojvodini, v Sloveniji pa le slabih 8 % (39.631).⁶ Zato je bila tudi glavna politična moč jugoslovanskih Nemcev v Vojvodini. S svojimi kandidati so nastopili na vseh treh volitvah v narodno skupščino, ki so se zvrstile po sprejetju ustave: 18. marca 1923, 8. februarja 1925 in 11. septembra 1927. Tako v celotni Jugoslaviji kot v Sloveniji je pred vsakimi volitvami nastopilo vprašanje, ali iti na volitve samostojno ali v povezavi z drugimi strankami (na skupnih kandidatnih listah). Pred volitvami leta 1923 so bila obširna pogajanja s Pašičevo radikalno volilno vlado (drugih strank v vladi ni bilo) za skupen nastop. Ta pogajanja so zlasti ostro napadali slo-

¹ Enciklopedija Jugoslavije (4, 1960, str. 414) navaja napačno dan 3. septembra. Tega dne je bil zakon podpisan, objavljen pa je bil v 195. številki Službenih novin dne 6. septembra.

² 9. člen volilnega zakona.

³ Prav tako.

⁴ Glej tabelo na str. 51 v razpravi V. Melik: Izidi volitev v konstituanto leta 1920, izšli v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 3, 1962.

⁵ Cillier Zeitung 4. 1. 1923.

⁶ Podatki o prebivalstvu po knjigi Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS 31. januara 1921. godine, Sarajevo 1924.

venski liberalci, zbrani okrog Pribičeviča. Nazadnje je na vseh treh parlamentarnih volitvah v celi državi in na Slovenskem nastopila nemška stranka s samostojnimi kandidatnimi listami. Dosegla je leta 1923 osem, leta 1925 pet, leta 1927 pa šest mandatov. Volilni dogovori pa so se sklepali pri volitvah druge vrste: v Sloveniji so pri volitvah v oblasne skupščine leta 1927 in pri nekaterih občinskih volitvah tega časa nastopali skupaj Slovenska ljudska stranka, radikali in Nemška gospodarska stranka (Deutsche Wirtschaftspartei).

Ob vseh treh skupščinskih volitvah je bilo jugoslovansko ozemlje Slovenije razdeljeno v tri volilna okrožja. Poenostavljeno rečeno je eno okrožje obsegalo kranjsko, drugo štajersko ozemlje, mesto Ljubljana pa je volilo zase. Opozoriti je treba na to, da so se delili mandati za vsako volilno okrožje posebej. Število glasov, ki jih je kaka stranka dosegla v vsej državi, je bilo za dodeljevanje mandatov brez pomena. Vsako volilno okrožje je bila enota zase. Tudi strank volilna zakonodaja ni poznala. Zanj so obstajale samo kandidatne liste, poimenovane po nosilcu. Praksa je seveda govorila o strankah; kandidati na nekaterih kandidatnih listah so pripadali različnim strankam, tako da lahko govorimo o koalicijskih kandidatnih listah.

Nemška lista je bila vložena pri vseh volitvah samo v štajerskem volilnem okrožju Maribor-Celje. Njen nosilec je bil leta 1923 in 1925 Franz Schauer, izdajatelj Cillier Zeitung, rojen 3. julija 1890 v Mooswaldu pri Kočevju,⁷ leta 1927 pa dr. Lothar Mühleisen, advokat v Mariboru. Naslednja tabela nam kaže število glasov, ki so ga dosegle najmočnejše stranke.⁸

		a	b	c	
1923	Korošec (Slov. ljudska stranka)	56.665	12	40 %	58 %
	Radić (kmečka stranka)	10.186	2	7 %	10 %
	Schauer (Nemci)	5.981	1	4 %	6 %
	Golouh (del socialistov in komunisti)	5.734	4	4 %	6 %
	Kukovec (liberalci)	5.160		4 %	5 %
	ostalih 5 list	13.749		10 %	14 %
	upravičencev: 140.115, udeležencev: 97.491 (70 %)				
1925	Korošec (Slov. ljudska stranka)	52.678	11	36 %	53 %
	Radić (kmečka stranka)	16.404	3	11 %	16 %
	Pivko (liberalci)	9.247	1	6 %	9 %
	Schauer (Nemci)	4.362		3 %	4 %
	Korun (del socialistov)	4.098		3 %	4 %
	ostalih 9 list	12.901		9 %	13 %
	upravičencev: 144.463, udeležencev: 99.696 (69 %)				
1927	Korošec (Slov. ljudska stranka)	54.297	12	37 %	58 %
	Pivko (liberalci)	12.720	2	9 %	13 %
	Petejan (del socialistov)	6.630	1	4 %	7 %
	Mühleisen (Nemci)	5.790		4 %	6 %
	Möderndorfer (del socialistov in komunisti)	5.117		3 %	5 %
	ostale tri liste	9.870		7 %	10 %
	upravičencev: 148.747, udeležencev: 94.426 (63 %)				

a: število mandatov; b: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev; c: od števila volilnih udeležencev

Kakor vidimo, je dobila nemška lista leta 1923 5.981 glasov ali 6 % oddanih glasov. To je bil njen najboljši uspeh. Volitve leta 1925 so bile v času hudega pritiska in volilnega terorja Pašić-Pribičevičeve vlade in število glasov je padlo na 4.362. Leta 1927 se je število glasov vrnilo skoraj na višino izpred štirih let, na 5.790, tako da je bil ob sicer nižji volilni udeležbi delež oddanih glasov isti kot leta 1923. Manjkal pa je predvsem zunanji uspeh, to je, poslansko mesto. Volilni zakon je favoriziral večje stranke in je v ta namen uvedel tako imenovani eliminacijski količnik, ki ga je predstavljalo število oddanih glasov, deljeno s številom mandatov volilnega okrožja, povečanim za enega. V mariborsko-celjskem okrožju, ki je bilo

⁷ Cillier Zeitung 5. 4. 1923.

⁸ Uradni rezultati volitev so bili objavljeni v Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo (1923) oziroma v Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti (1925 in 1927), zajemajo pa le skupne rezultate za posamezna volilna okrožja.

največje v vsej državi in je volilo 15 poslancev, je bil eliminacijski količnik število oddanih glasov, deljeno s 16. Nemška stranka tega količnika ni nikdar dosegla, zaostala pa je tako leta 1923 kot 1927 le malo pod njim, prvič za 111, drugič za 112 glasov. Kljub temu pa je leta 1923 dosegla poslansko mesto. Za največja volilna okrožja je namreč veljala dopolnilna določba, da dobi, če sta le dve listi presegli količnik, en mandat tudi tretja najmočnejša lista. Tako je bilo leta 1923: količnik sta presegli le dve stranki, nemška lista pa je bila po številu glasov tretja in njen nosilec Franz Schauer je dosegel poslansko mesto. Leta 1927 je bil položaj drugačen. Količnik so presegle tri stranke, nemška, ki je bila po številu glasov tokrat četrta, je ostala brez mandata.

V primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno so taki rezultati seveda pomenili veliko spremembo, pa saj so se tudi spremenile država, vodilna plast, odločujoče uradništvo in še kaj. Deželna večina je postala narodna manjšina. Od devetih poslanskih mest Spodnje Štajerske v državnem zboru so jih imeli leta 1911 Slovenci 7, Nemci 2, nemške stranke pa so dobile skoraj 12.000 glasov ali eno petino (20 %) vseh glasov.⁹ Ta delež je precej presegel delež prebivalstva z nemškimi občevalnim jezikom, ki je znašal leta 1910 14 %. To nam potrjuje tudi drugod veljavno pravilo, da je bil vpliv močnejše nacionalne stranke pri volitvah še večji kakor pri ljudskih štetjih. Podatki izpred prve svetovne vojne niso povsem primerljivi z onimi po njej. Jugoslovanska Štajerska je bila nekoliko večja od predvojne Spodnje Štajerske, poleg nje pa sta bila v mariborsko-celjskem volilnem okrožju še del Koroške z Mežiško dolino in Dravogradom ter prej ogrsko Prekmurje. Na celotnem ozemlju tega volilnega okrožja so našli marca 1921 24.000 Nemcev ali 4 % prebivalstva. Kriterij materinskega jezika, ki je zdaj veljal, je (v kolikor je bil dosledno izveden) štel za Nemce samo tiste, ki so bili Nemci po svojih starših, ni pa priznaval tistih, ki so bili sicer sinovi slovenskih staršev, pa so se iz katerihkoli razlogov odločili za nemško nacionalno in kulturno zavest. Slovenci so se prej v svojem boju za nacionalno enakopravnost in tudi zdaj opirali na materinski jezik kot odločilni kriterij narodnosti, Nemci na slovenskem ozemlju pa so (drugače kakor v Alzaciji) tako prej kakor zdaj zagovarjali stališče svobodne opredelitve. Vsaka stran se je pač posluževala načela, ki se je zdelo zanjo ugodnejše.

Število volilcev nemške stranke se je po vojni skrčilo na več kot polovico. Odpadli so predvsem tisti, ki so prej zaradi pritiska ali koristolovja glasovali zanjo, vendar pa nam primerjava števil (4 % nemškega prebivalstva in 6 % volilcev nemške stranke) kaže, da nemška stranka, kakor je bila oslABLJENA, jedra svojih volilcev ni izgubila in je še vedno razpolagala s precejšnjo gospodarsko močjo in socialnim ugledom ter mogla imeti upoštevanja vreden vpliv. To še toliko bolj, ker moramo upoštevati, da je del Nemcev glasoval tudi za delavske stranke.

Slovenske stranke in politiki so gledali precej različno na nemško manjšino in njeno politično in kulturno udejstvovanje. Ideja maščevalnosti za vse krivice izpred prve svetovne vojne, misel na potrebo pritiska in oviranja, strah pred tem, da bi nemška stranka utegnila močno ogroziti slovenske narodne interese — taki pogledi so bili neprestano v konfliktu z idejo zakonitosti in upoštevanja enakopravnosti.

Kakor je bilo število glasov za nemško stranko leta 1923 in 1927 skoraj enako, je bila vendar geografska razporeditev volilcev precej različna.¹⁰ Leta 1923 je bila stranka v marsikaterih svojih tradicionalnih postojankah še zelo močna, pri naslednjih dveh volitvah pa je utrpela hude izgube. Na drugi strani pa je začela pridobivati glasove v Prekmurju, ki jih je bilo sprva še bolj malo, do leta 1927 pa so narasli na preko 700. Večinoma absolutno večino je dobivala nemška stranka na voliščih v Apaški kotlini, edinem kosu sklenjenega nemškega narodnostnega ozemlja, ki ga

⁹ Stanje pred prvo svetovno vojno glej v knjigi V. Melik: *Volitve na Slovenskem 1861—1918*, Ljubljana 1965, 440 strani.

¹⁰ Rezultate po posameznih voliščih prinašajo *Jutro*, *Slovenec*, pa tudi drugo časopisje, od nemških časopisov *Gillier Zeitung*, medtem ko daje *Marburger Zeitung* zelo malo podatkov. Obseg posameznih volišč je bil objavljen v *Uradnem listu* (glej op. 8).

je mirovna pogodba dodelila Jugoslaviji. V primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno je število nemških glasov v velikem delu tradicionalnih nemških postojank Spodnje Štajerske padlo nekako na polovico in nekdanja absolutna večina v njih je bila izgubljena. V okviru teh izgub je bila ponekod moč nemške stranke konstantna, tako npr. na Ptuj, kjer je imela relativno večino, pa tudi v Celju, Slovenjem Gradcu, Konjicah. Ponekod je glasove od volitev do volitev celo pridobivala, npr. v Šoštanj, ali Lovrencu na Pohorju. Večinoma pa je bilo le značilno padanje glasov, tako npr. dokaj rahlo v mestu Maribor, od 960 na 860, mnogo bolj pa v okoliških občinah. Poleg krajev, kjer je nemška moč padla za polovico v primerjavi s predvojnimi časom, pa so bili tudi taki, kjer je padla še veliko bolj ali bila celo zničena, tako v Brežicah ali Laškem.

Zusammenfassung

DIE DEUTSCHEN UND DIE WAHLEN IM JUGOSLAWISCHEN SLOWENIEN IN DER ZEIT ZWISCHEN DEN KRIEGEN

Vasilij Melik

Für die Wahlen in die verfassunggebende Nationalversammlung wurden die Deutschen nicht in die Wählerlisten aufgenommen, weil laut Wahlgesetz jene Bürger des Königreichs SHS, die nach dem Friedensvertrag mit Deutschland, Österreich und Ungarn das Recht zur Option für ihre nationalen Staaten hatten, nicht als Staatsbürger betrachtet wurden. Die Kriterien der Nichtzulassung waren sehr unterschiedlich. Im gesamten Slowenien hatten 20 % der Einwohner das Wahlrecht, in Celje und Ptuj nur 13,5 %, in Kočevje 13 %, in Maribor 12,5 %.

Bei allen drei darauffolgenden Wahlen in die Nationalversammlung stellten die Deutschen ihre Kandidaten auf und erhielten am 18. März 1923 8, am 8. Februar 1925 5, am 11. September 1927 6 Mandate. Von einer halben Million jugoslawischer Deutscher lebte mehr als die Hälfte von ihnen in der Vojvodina, in Slowenien waren nur etwa 8 % (39.631) ansässig. In Slowenien wurde bei allen drei Wahlen eine deutsche Wählerliste nur im steirischen Wahlkreis Maribor—Celje vorgelegt. Deren Träger war 1923 und 1925 Franz Schauer, der Herausgeber der Cillier Zeitung, im Jahre 1927 aber Dr. Lothar Mühleisen, Advokat aus Maribor. Aus der Tabelle auf S. 324 sind die Wahlergebnisse ersichtlich. Das beste Wahlergebnis im Jahre 1923 wurde mit 6 % der abgegebenen Stimmen und mit einem Abgeordneten erzielt. Im Jahre 1925 erhielt die deutsche Liste infolge starken Druckes durch die Regierung weniger Stimmen, im Jahre 1927 aber näherte sich die abgegebene Stimmenzahl stark dem Erfolg vom Jahre 1923 an, diesmal jedoch ohne Abgeordneten.

Vor dem Ersten Weltkrieg führten in der Untersteiermark 14 % der Einwohner Deutsch als Umgangssprache an. Bei den Wahlen in den Reichsrat aber erhielten die deutschen Parteien 20 % aller Stimmen. Auf dem Gebiet des Wahlkreises Maribor—Celje (etwas größer als Untersteiermark, es umfaßte noch Prekmurje, Teile Kärntens und der Mittelsteiermark) wurden im März 1921 4 % der Einwohner mit Deutsch als Muttersprache festgestellt. Der Anteil der für die deutsche Partei abgegebenen Stimmen ging auch jetzt über den Anteil der Einwohner mit Deutsch als Muttersprache hinaus.